

Juryrapport

Het valt niet altijd mee om met zijn tweeën te vertalen. De een zegt ‘s morgens’, de ander liever ‘s ochtends’. De een vindt ‘eikel’ al een geducht scheldwoord, de ander doet het met niet minder dan ‘klootzak’. Of bedoelde de schrijver hier toch eigenlijk ‘eikel’? Wie denkt dat vertalen als duo sneller gaat dan alleen, heeft het mis. Toch hebben Hanneke van der Heijden en Margreet Dorleijn bij het vertalen van Turkse literatuur herhaaldelijk gemerkt dat zo’n gezamenlijke vertaling iets extra’s opleverde en de jury van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs is het daarin met hen eens.

Van der Heijden en Dorleijn hebben zonder twijfel belangrijk werk verricht in het vergroten van de bekendheid van de Turkse literatuur, in de eerste plaats met hun vertalingen van Nobelprijswinnaar Orhan Pamuk. Daar hebben ze het niet bij gelaten, hoewel vertalingen van zijn boeken, waarvan ze overigens ook ieder afzonderlijk enkele vertaalden, het belangrijkste deel vormen van hun gezamenlijke activiteiten. Ze vertaalden eveneens *Het leven in stukken* van Oğuz Atay en *Het luizenpaleis* van de populaire schrijfster Elif Shafak.

Een opvallende en moedige keuze was het vertalen van *Verboden liefde* van Halid Ziya Uşaklıgil (1865-1945). Met die vertaling is een belangrijke klassieker uit de Turkse literatuur voor het Nederlandse publiek toegankelijk gemaakt. Men zou deze roman kunnen vergelijken met werk van Louis Couperus, met dien verstande dat de afstand tussen het huidige Turks en het Osmaans-Turks van *Aşk-ı Memnu* (*Verboden liefde*) veel groter is dan die tussen Couperus’ taal en het huidige Nederlands. Dat is een gevolg van de Turkse taalhervorming in de twintigste eeuw die gericht was op een van buitenlandse invloeden gezuiverde taal. Het vocabulaire is erg veranderd en dat stelt extra eisen aan de vertalers, zoals de vertaalsters ook duidelijk maken in hun nawoord.

Met de omvangrijke bundel *Moderne Turkse verhalen* tonen Margreet Dorleijn en Hanneke van der Heijden de diversiteit van de Turkse literatuur, waarbinnen het korte verhaal een zeer vitaal genre is. Alle belangrijke stromingen uit de Turkse literatuurgeschiedenis van het einde van de 19de en de hele 20ste eeuw worden weerspiegeld in de bundeling van verhalen van 59 auteurs, onder wie grootmeesters als Ahmet Hamdi Tanpınar, Aziz Nesin en Atay.

Het tonen van die diversiteit is niet alleen van belang uit literaire overwegingen, maar ook cultureel, maatschappelijk en politiek. De vertaalsters geven de Nederlandse lezer via hun keuze een inkijk in een cultuur die gedurende anderhalve eeuw grote maatschappelijke en politieke veranderingen en turbulentie kende. Vaak vormen de verhalen een ironisch, stil of juist uitgesproken commentaar op die ontwikkelingen. In bepaalde periodes valt het grote aantal vrouwelijke stemmen op, en vaak de moed van auteurs die niet altijd in volledige vrijheid kunnen spreken. De bundel biedt inzicht in een rijke en veelstemmige literaire cultuur, waar ook Turkse Nederlanders trots op kunnen zijn.

Van der Heijden en Dorleijn krijgen de belangrijkste vertalersprijs als duo toegekend, maar ieder voor zich zou op grond van hun vertaalkwaliteiten de Nijhoffprijs ook verdienen. Vertalingen uit het Turks werden überhaupt nog nooit

bekroond – daarom besloot de jury in dit uitzonderlijke geval om maar direct tot de bekroning van een duo over te gaan. Niet alléén daarom uiteraard, maar ook om het verschijnsel van de duo-vertaling eens in het volle licht te plaatsen. Duo-vertalers hebben het voordeel dat hun vertaalwerk altijd intensief door twee paar ogen wordt bekeken. Elke vertaler is wel eens wanhopig over hoe een probleem op te lossen. Dan kan het verlichting geven om met z'n tweeën te zijn. Het werken als duo vereist wel een aantal basiseisen, zoals dat er consistent één toon en één register wordt gekozen, dat dezelfde begrippen op dezelfde wijze worden vertaald, de vertalers niet onderling te veel van elkaar verschillen om stijlbreuken in de vertaling te voorkomen. En wellicht wordt een minder op elkaar afgestemd duo ook iets meer bedreigd door vervlakking dan een eenling, als men elkaars vondsten niet op waarde weet te schatten. Hier is juist het omgekeerde het geval en bezielen de vertaalsters elkaar. Zoals Dorleijn eens zei: 'Wij vullen elkaar wel goed aan. Hanneke is meer van de zinsbouw en ik ben meer van het lexicon.'

Bij een eerdere bekroning van hun werk, de Vertaalprijs van het Fonds voor de Letteren, pleitten Dorleijn en Van der Heijden er in hun dankwoord voor om de vertaler te zien als een uitvoerend kunstenaar. Critici zouden het vanzelfsprekend moeten vinden om de vertaler en zijn of haar stijl mee te wegen in hun bespreking, zoals geen muziekcriticus zal nalaten de uitvoerenden te noemen en te bespreken. Dat klinkt helaas nog steeds vooral als een goed idee; er is in de afgelopen veertien jaar niet heel veel veranderd als het gaat om de rol van de vertaler. Hij of zij wordt nog altijd matig betaald en weinig genoemd en gezien. Als bemiddelaars tussen culturen zouden vertalers – vinden wij – in veel hoger aanzien moeten staan. Verschillende vertaalpleidooien in de afgelopen twaalf jaar hebben slechts tot geringe verbetering geleid op dit punt. Ook voor de vitaliteit van onze eigen taal blijft het van belang jonge mensen te enthousiasmeren het vak van literair vertaler uit te oefenen. Dan kan het werk van uitzonderlijke vertalers als Dorleijn en Van der Heijden helpen als voorbeeld.

Dorleijn en Van der Heijden hebben beslist een eigen vertaalstijl en maken opvallende vertaalkeuzes die zij in hun nawoorden telkens motiveren. Vertalers uit het Turks stuiten op andere moeilijkheden dan vertalers uit gebieden waarvan de realia ook in Nederland algemeen bekend zijn: niemand hoeft uit te leggen dat *The New York Times*, *Le Monde* of de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* nationale kranten zijn. Ook pleinen en straten, gerechten of beroemdheden uit de betreffende landen zijn hier veelal welbekend. Ondanks een vrij grote Turkse gemeenschap in Nederland geldt dat in veel mindere mate voor vergelijkbare realia in Turkije en is er veel dat uitleg of toelichting behoeft. Daar zou een verklarende woordenlijst dienst kunnen doen. Maar die keuze hebben Dorleijn en Van der Heijden juist niet willen maken; zij vinden dat 'een zwaktebod' en streven naar een volledig op zichzelf staande Nederlandse vertaling. Dat wil zeggen: geen woordenlijst in het boek, geen noten, geen Turkse woorden om een couleur locale aan de tekst te geven. Met lijstjes achter in een boek blijft een lezer bladeren en verlaat steeds weer het verhaal, menen de vertaalsters. Zij kiezen als er toelichting nodig is liever voor een nawoord om de tekst in een kader te plaatsen. De jury vindt dat een goede en goed verantwoorde keuze.

De schrijver Pamuk stelt zijn vertalers overigens in meer dan één opzicht voor problemen. Waar zijn woordkeuze geen bijzondere eisen stelt en zijn taalgebruik van gemiddelde moeilijkheidsgraad is, is zijn zinsbouw een ander verhaal. In zijn latere romans is de schrijver lijkt het tot een wat eenvoudiger grammatica overgegaan, maar in zijn vroegere werk ontzag hij zich niet om lange tot zeer lange zinnen te bouwen, die steeds als de lezer een afronding vermoedde toch door bleken te gaan en dan een onverwachte richting insloegen. Dat is kenmerkend voor de leeservaring van zijn werk, bemoeilijkend maar ook verrijkend en inspirerend.

Dorleijn en Van der Heijden slagen erin om de lengte van de zinnen te behouden, waardoor de leeservaring van de Nederlandstalige lezer vergelijkbaar wordt met die van de Turkse lezer. Pamuks Engelse vertaalster bijvoorbeeld doet dat niet; zij knipt de zinnen op en ontlokte daarmee eens aan Pamuk de verzuchting dat hij zich tijdens het schrijven al ongerust maakte over de vraag op welke wijze zij zijn proza om zeep zou brengen.

Niet alleen de lengte en de complexiteit van de zinnen zorgen voor moeilijkheden, de Turkse zinsbouw is op veel punten wezenlijk anders dan de Nederlandse. Het gevolg hiervan is dat de informatie die in de lange, complexe Turkse zinnen per portie aan de lezer wordt megedeeld niet op dezelfde wijze in het Nederlands aan de lezer kan worden toegediend. Dat vraagt om lenigheid van de vertalers, zeker als ze het toch soepele, vloeiende en natuurlijke proza van Pamuk willen behouden in het Nederlands. Daarbij komen dan nog de politieke, maatschappelijke en religieuze connotaties van bepaalde woorden en begrippen. In commentaren worden Dorleijn en Van der Heijden geprezen om hun rijke gebruik van vertaaltransformaties, hun vondsten en creativiteit. Interessant zijn ook hun keuzes als het gaat om vertaling van boerse taal of spreektaal in *Sneeuw*. We citeren enkele korte zinnen als voorbeeld:

‘De bank zou wel een leninkje doen.’

‘Knalt ie met zijn achterkant...’

‘Maar daar wouwen ze niet van horen.’

‘Dus wij weer terug.’

Hier laten de vertaalsters ook iets van hun humor zien, gevoel voor de taal van de straat, waarmee ze volledig recht doen aan de vaak toch voor intellectueel versleten Pamuk.

Dorleijn en Van der Heijden ontsluiten een hoogstaande literaire cultuur. Hun Nederlands is lenig, vindingrijk en fraai. Met hun nawoorden, toelichtingen en commentaren treden ze op als bemiddelaars en ambassadeurs tussen talen en werelden die elkaar nabij zijn maar elkaar toch weinig raken. Uit heel hun werk blijkt hun liefde voor taal en voor een speelse en adequate omgang daarmee. Het is om al die redenen dat de jury Margreet Dorleijn en Hanneke van der Heijden wil eren met de Martinus Nijhoff Vertaalprijs 2022.

De jury:

Henk Pröpper (voorzitter)

Henri Bloemen

Jan Willem Bos

Stella Linn

Eric Metz

Marjolein van Tooren †

Marjoleine de Vos